

WOJCIECH ŚLESZYŃSKI (Białystok)

ROLA I ZADANIA ORGANÓW POLICJI PAŃSTWOWEJ NA ZIEMIACH PÓŁNOCNO-WSCHODNICH II RZECZYPOSPOLITEJ (1920–1939)

Po odparciu letniej ofensywy wojsk bolszewickich 1920 roku, proces organizacji policji na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej¹, zapoczątkował rozkaz Naczelnego Wodza z dnia 9 września 1920 roku ustawiający pod patronatem Komendy Głównej Policji Państwowej, Komendę Policji Terenów Przyfrontowych i Etapowych z siedzibą w Konstancinie². Nieformalna zwierzchność Komendy Głównej nad Policją Terenów Przyfrontowych i Etapowych z jednej strony podkreślać miała jej przejściowy charakter, a z drugiej była przygotowaniem do późniejszego całkowitego wchłonięcia jej struktur przez ogólnokrajową Policję Państwową.

Proces unifikacji formacji policyjnych rozpoczął się na przełomie 1920 i 1921 roku. Wydane 13 grudnia 1920 roku rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych rozciągało działanie ustawy o Policji Państwowej z 24 lipca 1919 roku na obszary okręgów administracyjnych: nowogródzkiego i pole-

¹ Pod pojęciem ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej rozumiem obszary wchodzące w latach międzywojennych w skład województw poleskiego, nowogródzkiego i wileńskiego.

² *Dziesięciolecie służby bezpieczeństwa w Polsce Odrodzonej*, pod red. E. Grabowskiego, Warszawa 1925, s. 6. W latach 1919–1920 na obszarach administrowanych przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich władze polskie rozpoczęły budowę formacji Policji Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. Po odparciu ataku bolszewickiego nie powrócono do tej koncepcji i rozpoczęto pracę nad powołaniem Policji Państwowej, dostosowując jej strukturę i zadania do wzorów funkcjonujących już na centralnych i zachodnich obszarach Rzeczypospolitej.

skiego³. Decyzją powyższego dokumentu tworzono komendy okręgowe: Nowogródzką i Poleską. Jako ostania na ziemiach północno-wschodnich (związane to było z likwidacją Litwy Środkowej jako oddzielnej struktury administracyjnej) powstała 12 lipca 1922 roku Komenda Okręgowa Policji Państwowej w Wilnie.

Celem działalności Policji Państwowej, wynikającym z zadań nałożonych na nią przez ustawę z 24 lipca 1919 roku, było utrzymanie bezpieczeństwa, spokoju i porządku publicznego. Poprzez zagwarantowanie spokoju władze państwowe rozumiały przeciwdziałanie zarówno wykroczeniom natury politycznej jak i kryminalnej. Często w praktyce oba typy przestępstw były trudne do oddzielenia, np. grupy dywersyjne chcące zdestabilizować sytuację polityczną, uciekały się do wykroczeń natury kryminalnej (napady rabunkowe na pociągi czy gospodarstwa rolne). W latach 1920–1926 sprawami mogącymi zagrozić politycznemu bezpieczeństwu państwa zajmowały się wyspecjalizowane komórki policji (Wydział IVD, Służba Informacyjna, Policja Polityczna). Po przewrocie majowym zadania związane z zapobieganiem i ściganiem wykroczeń natury politycznej i kryminalnej przejęły Urzędy Śledcze, z którymi ściśle współpracowały jednostki mundurowe (policja ogólna).

Wydział IVD

W sierpniu 1920 roku powołany został do życia przy Komendzie Głównej Policji Państwowej Wydział IVD, który spełniać miał funkcję centrali koordynującej i gromadzącej meldunki napływające z terenu. Na szczeblu komend okręgowych powołane zostały ekspozytury, którym z kolei podlegały podstawowe jednostki operacyjne – agentury⁴. Działalność poszczególnych agentur obejmowała swoim zasięgiem kilka powiatów⁵.

³ *Organizacja instytucji policyjnych w II Rzeczypospolitej 1918–1926. Wybór źródeł i dokumentów*, red. A. Misiuk, A. Peplowski, Szczytno 1994, s. 90. DURP, nr 3, poz. 15 z 1921 r.

⁴ A. Peplowski, *Udział organów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej w inwigilacji ruchu komunistycznego w latach 1918–1926*, „Z pola walki” 1982, nr 1–2, s. 193.

⁵ Więcej na temat głównych zadań Wydziału IVD zob.: A. Misiuk, *Policja Państwowa 1919–1939. Powstanie, organizacja, kierunki działania*, Warszawa 1996, s. 255–258. R. Litwiński, *Policja Państwowa w województwie lubelskim w latach 1919–1939*, Lublin 2001, s. 183–186.

W województwie nowogrodzkim Ekspozytura Wydziału IVD ustanowiona została w kwietniu 1921 roku. Rozkazem komendanta głównego Policji Państwowej na stanowisko kierownika powołany został komisarz Sadzewicz. Ekspozytura Wydziału IVD, jak czytamy w rozkazie dziennym wojewody nowogrodzkiego z dnia 5 kwietnia 1921 roku, „(...) jako organ bezpieczeństwa publicznego o charakterze informacyjno-wywiadowczym i śledczym, ma za zadanie zabezpieczanie państwa od akcji wywrotowej i przeciwpaiństwowej i działa na podstawie specjalnego regulaminu i instrukcji, podlegając Komendzie Głównej PP oraz odnośnym władzom Administracyjnym I i II instancji”⁶. Ekspozytura Wydziału IVD wchodziła w skład komendy okręgowej jako jeden z jej działów wewnętrznych. Zgodnie z ustaleniami instrukcji służbowej z 2 czerwca 1921 roku składała się z trzech referatów: informacyjno-sprawozdawczego, rejestracyjno-śledczego i administracyjnego. Dwa pierwsze referaty działały w utajeniu⁷. W październiku 1922 roku rola ekspozytur Wydziału IVD ograniczona została do działań koordynacyjnych i kontrolnych⁸.

Główny ciężar zadań operacyjnych spoczywał na agenturach. Składały się one z dwóch referatów – inwigilacyjnego i administracyjno-prawnego⁹. Stopniowo przejęły one część zadań kontrwywiadowczych znajdujących się do tej pory w gestii wojska¹⁰. Prowadząc inwigilację przy pomocy sieci konfidentów, funkcjonariusze (wywiadowcy) agentur Wydziału IVD mieli za zadanie zapobiegać działalności wywrotowej. Pracownicy agentur, zajmujący się sprawami najwyższej wagi z punktu widzenia interesu państwowego, z założenia więc stanowili elitę korpusu policyjnego. Wywiadowcą mogła zostać jedynie osoba narodowości polskiej o nieposzlakowanej opinii politycznej i moralnej¹¹.

⁶ Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego w Grodnie (dalej: PAOG), sygn. f. 551, o. 1, d. 1, k. 4.

⁷ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 257.

⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Komenda Główna Policji Państwowej (dalej: KG PP), sygn. 1626, k. 8.

⁹ Państwowe Archiwum Obwodu Brzeskiego w Brześciu (dalej: PAOB), sygn. f. 200, o. 1, d. 14, k. 53.

¹⁰ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 259.

¹¹ PAOG, sygn. f. 200, o. 1, d. 14, k. 53v. Kandydat na wywiadowcę Wydziału IVD powinien być posiadać następujące cechy: być „(...) stanowczy w swoich zapewnieniach, sumienny, trzeźwy, śmiały, odważny, rozwinięty umysłowo i fizycznie, wytrzymały, cierpliwy, ostrożny, naturalny, negadatiwy, zdyscyplinowany, usłużny, poważny, z poczuciem odnoszący się do sprawy oraz do przyjętych na siebie obowiązków, dobrego zdrowia, a w szczególności z mocnymi nogami, dobrym wzrokiem, słuchem i pamięcią, nie może

W wyszkoleniu wywiadowców szczególną uwagę przykładano do zagadnień związanych z przestępstwami skierowanymi przeciwko państwu. W pierwszym rządzie do tego typu przestępstw zaliczano działalność komunistyczną i szpiegowską. Kładziono także duży nacisk na przestrzeganie tajemnicy służbowej, a każdy nowoprzyjęty funkcjonariusz zobowiązany był złożyć pisemne oświadczenie o zachowaniu tajemnicy. Obserwacja wywiadowcza (zewnętrzna) uzupełniana miała być raportami konfidentów (wywiadem wewnętrznym). Sprawozdania z wyników pracy składane były przez agentury do ekspozytur okręgowych w formie cotygodniowych meldunków. Pierwszego dnia każdego miesiąca przekazywana była również z agentur do ekspozytur (a później dalej do centrali w Warszawie), lista osób aktualnie inwigilowanych z podaniem przyczyny zainteresowania się służb politycznych daną osobą oraz informacją o ewentualnych znajomościach podejrzanego¹².

Na terenie ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w styczniu 1923 roku były zlokalizowane 3 ekspozytury i 15 agentur. W mniej ważnych punktach ustanowione zostały też posterunki Wydziału IVD. Kierownikami Ekspozytur w poszczególnych województwach byli: w Brześciu nad Bugiem – aspirant Czesław Nestorowicz, w Nowogródku – komisarz Leonard Załuska i Wilnie – komisarz Michał Olendzki¹³.

Służba Informacyjna

Na mocy przepisów wydanych przez ministra spraw wewnętrznych (26 kwietnia 1923 roku) dotychczasowe zadania Wydziału IVD przejęła nowoutworzona Służba Informacyjna¹⁴. Zająć się ona miała rozpracowywaniem działalności zagrażającej bezpieczeństwu politycznemu i integralności terytorialnej państwa¹⁵.

posiadać żadnych defektów fizycznych (ślepotą, garb, głuchota, itp.), któryby umożliwił zapamiętanie go przez indywidualnych”. Cechami dyskwalifikującymi dobrego wywiadowcę była m.in. zbyt duża „słabość do kobiet”. Z powyższego opisu jednoznacznie wynika, iż wywiadowca musiał być osobą niemal idealną. Oczywiście teoretyczne założenia zawarte w instrukcji, nie zawsze pokrywały się z praktyką, a do pracy w terenie niejednokrotnie wysyłani byli funkcjonariusze z nieodpowiednim przygotowaniem praktycznym.

¹² PAOB, sygn. f. 200, o. 1, d. 14, k. 53.

¹³ AAN, KG PP, sygn. 1628, k. 30-39.

¹⁴ R. Litwiński, *op. cit.*, s. 193; A. Peplowski, *Udział organów...*, s. 194.

¹⁵ PAOB, sygn. f. 2003, o. 2, d. 224, k. 2-3; także A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 266.

W celu lepszej koordynacji prac, Służba Informacyjna podporządkowana została w całości władzy administracyjnej. Prace Służby Informacyjnej koordynować miały utworzone w ramach struktur urzędu wojewódzkiego Oddziały Informacyjne. Strukturalnie kierownik Oddziału Informacyjnego podlegał kierownikowi Oddziału Bezpieczeństwa Publicznego w Wydziale Prezydyjnym. Miało to być rozwiązanie tymczasowe, bowiem docelowo zakładano, iż Oddział Informacyjny wejdzie w skład utworzonych w przyszłości samodzielnych Wydziałów Bezpieczeństwa Publicznego¹⁶.

Przy wszystkich starostach powołane zostały agencje informacyjne. Był to wyraźny wzrost ilościowy w stosunku do agencji Wydziału IVD. Komendant powiatowy sprawował jedynie zwierzchność dyscyplinarną. Pracownicy agencji, na podstawie przepisów o postępowaniu karnym, wykonywali też polecenia władz sądowych. Praca agencji dzieliła się na część informacyjną, którą prowadził i koordynował kierownik, na część inwigilacyjno-pościgową i część wywiadowczą, będącą w kompetencjach wszystkich funkcjonariuszy.

Praca informacyjna polegała na gromadzeniu danych o sytuacji w powiecie w formie codziennych meldunków sytuacyjnych i tworzonych na ich podstawie sprawozdań miesięcznych. Wiadomości te przekazywane były staroście, który po dodaniu własnych uwag przekazywał je do urzędu wojewódzkiego, gdzie Oddział Informacyjny na bazie spływających z całego terenu danych sporządzał własne tygodniowe meldunki sytuacyjne oraz sprawozdania miesięczne. Rozsyłane były one następnie do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, sąsiednich wojewodów, władz sądowniczych i prokuratorskich¹⁷.

Zadania inwigilacyjno-pościgowe i wywiadowcze polegały na rozpracowywaniu osób i organizacji prowadzących działalność antypaństwową. W przypadku niemożności delegowania, ze względu na nieliczną obsadę personalną, pracowników agencji informacyjnych, na wiecu, zebraniu, wojewoda poleski wydał 14 listopada 1923 roku instrukcję zalecającą starostom wysyłanie policjantów mundurowych¹⁸. Obok kontroli życia społeczno-politycznego na terenie własnego powiatu i województwa, agencje informacyjne w starostwach przygranicznych prowadziły płytki wywiad zagraniczny. Celem tych działań było gromadzenie informacji o ośrodkach obcego wywiadu i formujących się grupach dywersyjnych prowadzących działalność

¹⁶ PAOB, sygn. f. 2003, o. 2, d. 224, k. 1.

¹⁷ *Ibidem*, sygn. f. 2003, o. 2, d. 224, k. 2-3.

¹⁸ *Ibidem*, sygn. f. 93, o. 1, d. 188, k. 29.

przeciwko państwu polskiemu. Winne one były w tym celu posiadać własną sieć wywiadowczą, informującą agentury informacyjne o planowanych akcjach. Orientacyjny zasięg działania wywiadu płytkiego władze ustaliły na ok. 30 km w głąb terenu państwa ościennego¹⁹. Raz w miesiącu agentury przekazywały raporty zawierające omówienie sytuacji na Litwie i w Związku Sowieckim. Władze zalecały kierownikom agentur informacyjnych staranne sprawdzenie zgromadzonych danych pod kątem ich wiarygodności zanim zostaną przekazane władzom zwierzchnim. W sprawach wywiadowczych agentury współpracowały z lokalnymi agendami Oddziału II Sztabu Generalnego²⁰. Agentury informacyjne w powiatach przygranicznych decyzją Inspektora Armii Nr 1 gen. Rydza-Śmigłego z 1924 roku zobowiązane zostały do utrzymywania stałego kontaktu w sprawach prowadzenia płytkiego wywiadu zagranicznego z ekspozyturami Oddziału II. Ekspozytura Nr 1 Oddziału II w Wilnie współpracowała z agenturami Informacyjnymi w powiatach: wileńsko-trockim, wileńskim, święciańskim, brasławskim, dziśnieńskim i duniłowickim, podczas gdy Ekspozytura Nr 6 Oddziału II w Brześciu nad Bugiem swoim zasięgiem obejmowała agentury w powiatach stołpeckim, nieświeckim, łuninieckim, stolińskim i sarnieńskim. Agentury Informacyjne z trzech powiatów województwa białostockiego: augustowskiego, sejneńskiego i suwalskiego komunikowały się z oficerami Oddziału II Dowództwa Okręgu Korpusu Nr III w Grodnie²¹.

Pracownicy Służby Informacyjnej byli na etatach policyjnych. W województwie poleskim zatrudnionych było 47 funkcjonariuszy. Większość z nich to byli pracownicy Wydziału IVD. Zgodnie z zaleceniem wojewody poleskiego dotychczasowi funkcjonariusze ekspozytury w województwie i agenci Wydziału IVD w powiatach, automatycznie przechodzili do Oddziału Informacyjnego i agentur informacyjnych²². Nowo utworzone przy wszystkich siedzibach starostów agentury z wyjątkiem agentur w Brześciu nad Bugiem (zatrudnionych 8 osób), Łunińcu (7 osób) i Stolinie (6 osób) i Pińsku (5 osób) liczyły nie więcej niż dwóch, trzech pracowników.

Jak wkrótce pokazała praktyka samo zwiększenie liczby placówek terenowych nie poparte znaczącym wzrostem osób zatrudnionych, nie przyniosło

¹⁹ Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie-Rembertów (dalej: CAW), sygn. I.303.4.2497. Projekt instrukcji o prowadzeniu płytkiego wywiadu zagranicznego przez Agentury Inform. przygranicznych straostw. PAOG, sygn. f. 200, o. 2, d. 5, k. 3.

²⁰ CAW, sygn. I.303.4.2497.

²¹ *Ibidem*.

²² PAOB, sygn. f. 2003, o. 2, d. 224, k. 2–3.

oczekiwanych przez władze efektów. Także podporządkowanie funkcjonariuszy Służby Informacyjnej urzędom administracji państwowej nie okazało się dobrym rozwiązaniem. Wyjęcie spraw natury politycznej spod operacyjnej zwierzchności organów policyjnych zamiast uporządkować sytuację, przyczyniło się do jeszcze większego zamieszania. Kolejne zmiany w służbach politycznych polegać miały na ponownym ściślejszym ich powiązaniu ze strukturami Policji Państwowej.

Policja Polityczna

Przepisy likwidujące Służbę Informacyjną i powołujące w jej miejsce Policję Polityczną ukazały się 16 czerwca 1924 roku. Na czele Policji Politycznej stał naczelnik będący jednocześnie zastępcą komendanta głównego Policji Państwowej. Identyczną strukturę przyjęto na poziomie województw, gdzie naczelnik okręgowego urzędu Policji Politycznej był zastępcą komendanta okręgowego. Dzięki temu mógł on wydawać polecenia zarówno komendantom posterunków jak i komendantom powiatowym. W terenie okręgowemu urzędowi Policji Politycznej podlegały ekspozytury Policji Politycznej powoływane przez ministra spraw wewnętrznych na wniosek wojewody. Tworzone były one w większych ośrodkach miejskich i na obszarach przygranicznych. W powiatach, gdzie ze względu na szczupłość obsady kadrowej ekspozytury nie działały, zadania związane z utrzymaniem bezpieczeństwa politycznego spoczywały na jednostkach mundurowych Policji Państwowej²³.

Zadaniem nowo powołanej instytucji, podobnie jak w przypadku Wydziału IVD i Służby Informacyjnej, było gromadzenie materiałów, prowadzenie i koordynowanie działań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa politycznego²⁴. Naczelnik okręgowego urzędu Policji Politycznej w sprawach

²³ AAN, KG PP, sygn. 1626, k. 57.

²⁴ PAOB, sygn. f. 2004, o. 1, d. 11, k. 2. W tajnej instrukcji wydanej w lipcu 1925 roku przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych mówiącej o sposobie prowadzenia służby w zakresie zadań Policji Politycznej czytamy: „Policja Polityczna, stanowiąc jeden z działów Policji Państwowej, jest powołana, obok Policji mundurowej oraz kryminalnej, do ujawnienia czynów karygodnych, skierowanych przeciwko Państwu oraz zapobiegania tym czynom, w szczególności zaś do zapobiegania rozruchom wewnętrznym, zagrażającym ustrojowi i bezpieczeństwu Państwa, ujawniania kłosań antypaństwowych i nielegalnych objawów życia politycznego. (...) W tym celu Policja Polityczna przeprowadza obserwację całokształtu życia społeczno-politycznego, którą należy ściśle odróżnić od inwigilacji. Tą ostatnią stosuje się w wypadkach ustalonej w drodze obserwacji akcji przestępczej i wówczas zarządza się inwigilację, która obserwuje zarówno stronę zewnętrzną i wewnętrzną (tą ostatnią w drodze konfidencjonalnej) życia danej organizacji (inwigilacja zbiorowa) i poszczególnych osób (inwigilacja indywidualna)”.

wykonywania służby podlegał wojewodzie. W sierpniu 1924 roku na ziemiach północno-wschodnich istniało 9 ekspozytur: w województwie wileńskim w Święcianach, Duniłowiczach, Głębokiem, Wilejce, w województwie nowogródzkim w Nieświeżu, Stołpcach, w województwie poleskim w Stolnie, Łunińcu, Sarnach²⁵. Pod koniec funkcjonowania Policji Politycznej (na początku 1926 roku) według ustaleń A. Misiuka w województwie poleskim funkcjonowało 7 ekspozytur, a w nowogródzkim i wileńskim po 6²⁶. Były to najliczniej obsadzone województwa w kraju (pomorskie i wołyńskie miało po 5 ekspozytur, pozostałe od 4 do 2). Było to ściśle związane z niestabilną sytuacją wewnętrzną na kresach północno-wschodnich. Głównym zadaniem ekspozytur Policji Politycznej było prowadzenie rozeznania sytuacji i dzięki pozyskanym informacjom zapobieganie antypaństwowym akcjom dywersyjnym. W celu lepszego rozpoznania środowisk mniejszościowych przy okręgowych urzędach Policji Politycznej powołano tzw. centralę narodowościową w Wilnie do spraw białorusko-litewskich, a referentów do spraw białorusko-litewskich w Białymstoku, Nowogródku i Brześciu (tu też funkcjonował referent do spraw ukraińskich)²⁷.

W 1925 roku nowo utworzone Wydziały Bezpieczeństwa Publicznego (w ramach struktur urzędów wojewódzkich), objęły swoją kontrolą działalność Policji Politycznej. Podobnie na poziomie starostw, gdzie w referatach odpowiedzialnych za stan bezpieczeństwa skupiały się wszelkie sprawy związane z kreowaniem polityki bezpieczeństwa. Policja Polityczna, ze względu na wykonywane zadania, w większym stopniu niż to było w przypadku policji mundurowej, zależna była od czynników politycznych²⁸. Ścisłe powiązanie Policji Politycznej z urzędnikami Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego, w zamysle pomysłodawców tych zmian, miało niwelować spory kompetencyjne pomiędzy funkcjonariuszami zajmującymi się sprawami politycznymi a policjantami mundurowymi czy służbą śledczą. W rzeczywistości kompetencyjne zawieszenie pomiędzy komendami policji a urzędem wojewódzkim czy powiatowym, jeszcze w większym stopniu prowadziło do alienacji tej grupy funkcjonariuszy od reszty policjantów.

²⁵ CAW, sygn. I.303.4.2544, k. 163.

²⁶ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 279.

²⁷ B. Sprengel, *Policja Państwowa a mniejszości narodowe i wyznaniowe. Zarys problematyki*, w: *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Toruń 2001, s. 338.

²⁸ R. Litwiński, *op. cit.*, s. 200-201.

Policja Polityczna prowadziła tzw. wywiad płytki. Na terenie województwa poleskiego prowadzeniem akcji wywiadowczej zajmowały się ekspozytury Policji Politycznej w Łunińcu, Stolinie i Sarnach. W pierwszej kolejności jednostki te miały gromadzić informacje związane z organizacją i funkcjonowaniem wojska sowieckiego, straży granicznej, instytucji administracji państwowej, infrastrukturą przemysłową, nastrojami społecznymi, a także co szczególnie było ważne, ze względu na utrzymanie bieżącego porządku na kresach, rozpracowywanie formujących się za granicą oddziałów dywersyjnych²⁹. Jedną z metod pozyskania agentów do pracy wywiadowczej było nakłanianie miejscowych przemytników do współpracy. Pozyskiwać te osoby chciano poprzez zakładanie „służbowych”, dobrze zaopatrzonych sklepów w towary mające zbyt za granicą. Udzielając ochrony państwa, w zamian oczekiwano od przemytników wartościowych informacji. Innym sposobem przerzucania za granicę osób deklarujących chęć współpracy z policją, było ich „przymusowe” wysiedlanie z terenu Polski do kraju ościennego (w tym przypadku do Związku Sowieckiego)³⁰.

Zajmowanie się przez Policję Polityczną pracą wywiadowczą prowadziło do nieuchronnej rywalizacji z wojskowymi służbami wywiadowczymi. Zbyt wielkie rozdrobnienie instytucji zajmujących się prowadzeniem wywiadu płytkiego skutkowało dublowaniem się kompetencji. Powszechna była niechęć pomiędzy pracownikami poszczególnych instytucji wywiadowczych. Próba unormowania sytuacji w przypadku Policji Politycznej, było przekazanie jej dotychczasowych zadań związanych z prowadzeniem wywiadu płytkiego, do nowo tworzonego Korpusu Ochrony Pogranicza³¹. Uznano, iż instytucje o charakterze wojskowym znacznie lepiej były przygotowane do prowadzenia tego typu działalności.

W czerwcu 1925 roku w strukturach Policji Politycznej na obszarze trzech województw północno-wschodnich pracowało 161 niższych funkcjonariuszy (w województwie poleskim – 54, nowogrodzkim – 42, wileńskim – 65)³².

Przygotowanie funkcjonariuszy do pełnienia służby w szeregach Policji Politycznej było niewystarczające. Brakowało zarówno przygotowania merytorycznego jak i umiejętności praktycznych. Należało odpowiednio podejść

²⁹ PAOB, sygn. f. 2026, o. 1, d. 417, k. 207–210. CAW, sygn. I. 303.4.2691, k. 69–69v.

³⁰ PAOB, sygn. f. 2026, o.1, d. 417, k. 129.

³¹ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), sygn. (mikrofilm) 20172, k. 22.

³² A. Misiuk, *Służba specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998, s. 169.

rozmówcą, aby ten nie zorientowawszy się, że pytający jest wywiadowcą Policji Politycznej, zechciał mu udzielić rzetelnych odpowiedzi. Jedną z metod zbierania informacji było poruszanie się wywiadowcy, w ubraniu nie wzbudzającym podejrzeń, z miejscowości do miejscowości i nagabywanie spotkanych osób, podając się w zależności od potrzeb albo za zwolennika państwa polskiego, albo za jego przeciwnika. Nie była to metoda szczególnie skuteczna, bowiem uzyskane tą drogą informacje miały charakter szczytkowy i trudno było otrzymać całościowy obraz sytuacji. Niemniej jednak nawet te wrywkowe informacje były niezwykle interesujące z punktu widzenia lokalnych władz państwowych. Służyły im przede wszystkim do ustalenia aktualnych nastrojów społecznych³³.

Przedstawiciele władzy administracyjnej nie byli zadowoleni z pracy wywiadowców. Starosta brzeski, narzekając na niski poziom „personelu politycznego”, wprost twierdził, iż większość funkcjonariuszy zupełnie nie nadawała się do subtelnej pracy wywiadowczej. W celu usprawnienia działań postulował zarówno wymianę kadry jak i wzrost środków finansowych na prowadzenie akcji wywiadowczej³⁴. Ten ostatni postulat rozmiął się wyraźnie z oczekiwaniami władz centralnych, które co prawda nie kwestionowały zasadności wypłacania gratyfikacji finansowych konfidentom, to jednak uważały, iż zasadniczą część pracy winni wykonać sami wywiadowcy, natomiast informacje zdobyte dzięki opłacanym konfidentom służyć miały jedynie do weryfikowania poczynionych już ustaleń lub do zdobywania wiadomości ze środowisk z założenia niedostępnych aparatowi wywiadowczemu. Środki finansowe miały być wydawane bardzo umiejętnie, a pozyskani informatorzy i przekazywane przez nich dane musiały być skrupulatnie weryfikowane³⁵.

Jak pokazała codzienna praktyka, postawione przed organami Policji Politycznej zadania były trudne do wykonania. Jedną z zasadniczych przyczyn był fakt, iż pomimo działania w pełnej konspiracji, w małych lokalnych społecznościach wywiadowcy Policji Politycznej szybko byli rozszyfrowywani, szczególnie wtedy, gdy byli przybyszami z zewnątrz. Tak było na początku 1925 roku w powiecie kamień-koszyrski, gdzie zarówno kierownik ekspozytury jak i jego trzech podwładnych było zdekonspirowanych, co w praktyce uniemożliwiało wykonywanie przez nich zadań. Dlatego też

³³ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, sygn. 12348, s. 34-36

³⁴ AAN, MSW, sygn. (mikrofilm) 20172, k. 54.

³⁵ PAOB, sygn. f. 2026, o.1, d. 9, k. 155-156.

starosta koszyrski postulował likwidację etatowych wywiadowców i pozostawienie jedynie dobrze przygotowanego do pracy kierownika ekspozytury, który dysponując odpowiednimi środkami finansowymi mógłby zbudować sieć konfidentów³⁶.

Pozyskanie konfidentów na obszarach północno-wschodnich kraju nie było zadaniem trudnym. Możliwość stosunkowo łatwego uzyskania gratyfikacji finansowej za oferowane usługi na słabo rozwiniętych gospodarczo obszarach kraju, często była wystarczającą motywacją do podejmowania współpracy. W czasie zebrania w ekspozyturze Policji Politycznej w Łunińcu (9–10 listopada 1924 r.), tamtejszy kierownik postulował zakładanie zakonspirowanych placówek ekspozytury w wiejskich knajpach, zajmujących się wyszynkiem alkoholu. Wykorzystując „chciwość” – jak twierdził kierownik – tutejszych chłopów do wódki można w ten sposób pozyskiwać informacje, a nawet nakłaniać wybrane osoby do podjęcia stałej współpracy z organami Policji Politycznej³⁷. Oczywiście pozyskani w ten sposób konfidenti, nie zawsze okazywali się wiarygodnymi informatorami. Chcąc jednak wykazać się wynikami, konfidenti nierzadko uciekali się do tworzenia faktów nie mających pokrycia w rzeczywistości. Często były one bezkrytycznie przyjmowane przez funkcjonariuszy Policji Politycznej i zamieszczane w raportach sytuacyjnych. W gąszczu drobnych informacji tworzonych często jedynie na użytek biurokratycznego systemu (zmuszającego wywiadowców do wykazania się efektami pracy), łatwo mógł zniknąć faktyczny obraz sytuacji³⁸.

Służby wywiadowcze starały się walczyć z nierzetelnymi konfidentami, wymieniając między sobą informacje o danej osobie przed jej zatrudnieniem, np. wojskowe służby wywiadowcze zwracały się do Policji Politycznej o zaopiniowanie kandydata³⁹. Ostrzegano się nawzajem przed oszustami szukającymi jedynie łatwego zarobku, osobami mało kompetentnymi i zdekonspirowanymi na danym obszarze⁴⁰. Nie było to jednak skuteczną metodą, bowiem przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego i na obszarze całego kraju władze miały kłopot z tzw. „wędrownymi konfidentami”, oferującymi swoje usługi kolejnym terenowym urzędom policji⁴¹.

³⁶ AAN, MSW, sygn. (mikrofilm) 20182, k. 4.

³⁷ PAOB, sygn. f. 2026, o. 1, d. 417, k. 129.

³⁸ PAOG, sygn. f. 679, o. 1, d. 10, k. 29.

³⁹ PAOB, sygn. f. 93, o. 1, d. 21, k. 2–6.

⁴⁰ *Ibidem*, sygn. f. 94, o. 1, d. 100, k. 9.

⁴¹ PAOB, sygn. f. 93, o. 1, d. 182, k. 8. A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 285–286.

Pomimo wielu zastrzeżeń co do wiarygodności konfidentów, dostarczane przez nich wiadomości były obok zadań operacyjnych, prowadzonych przez samych funkcjonariuszy (wywiadowców) Policji Politycznej, podstawowym źródłem informacji, na bazie którego budowano obraz rzeczywistości⁴². Policja w swoich działaniach posiłkowała się dwiema głównymi metodami pracy: obserwacją – polegającą na gromadzeniu danych i kontrolowaniu wszystkich sfer życia społeczno-politycznego oraz inwigilacją – stosowaną w przypadku szczegółowego rozpracowywania określonej grupy czy akcji przestępczej⁴³. Informacje natury ogólnej, ekspozytury Policji Politycznej zlecały do wykonania policji mundurowej. Posterunki gromadziły dane, a następnie w formie zbiorczej przesyłały je do Ekspozytury.

Obok gromadzenia i rozpracowywania konkretnych spraw, do zadań Ekspozytur Policji Politycznej, dysponujących z założenia najlepszym oglądem sytuacji, należało informowanie władz administracyjnych i posterunków policji o ewentualnym grożącym niebezpieczeństwie lub zwrócenie szczególnej uwagi na konkretne grupy osób (artystów, domokrażców)⁴⁴. Jesienią 1924 roku, okręgowy urząd Policji Politycznej na podstawie posiadanych danych, informował władze wojewódzkie o przygotowywaniu nowych akcji dywersyjnych w październiku i listopadzie 1924 roku⁴⁵.

Rozbicie kompetencji w samej policji, jak i rywalizacja z wojskowymi służbami wywiadowczymi prowadziła do osłabienia efektów działalności Policji Politycznej. Decyzja ministra spraw wewnętrznych o likwidacji Ekspozytur Policji Politycznej wydana została 17 marca 1926 roku. Na jej mocy dotychczasowych funkcjonariuszy Policji Politycznej wcielono do komend powiatowych lub miejskich. Wydarzenia majowe 1926 roku dodatkowo zwiększyły presję na sanację sytuacji w policji, co przyspieszyło całkowitą likwidację Policji Politycznej jako oddzielnej instytucji w ramach Policji Państwowej. Z końcem 1926 roku okręgowe urzędy Policji Politycznej ostatecznie zakończyły pracę (w województwie poleskim struktury Policji Państwowej ulegały rozwiązaniu z dniem 31 grudnia 1926 roku), a ich zadania przejęły wojewódzkie Wydziały Bezpieczeństwa Publicznego, komendy wojewódzkie oraz urzędy śledcze. Kompetencje związane z analizą przestępczości i przygotowaniem sprawozdań okresowych zgrupowano jeszcze

⁴² A. Peplowski, *Policja Państwowa w systemie organów bezpieczeństwa Drugiej Rzeczypospolitej*, Szczytno 1991, s. 115.

⁴³ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 285.

⁴⁴ PAOB, sygn. f. 93, o. 1, d. 475, k. 241, 281.

⁴⁵ *Ibidem*, sygn. f. 662, o. 3, d. 14, k. 2.

w większym stopniu niż to było do tej pory w Wydziałach Bezpieczeństwa Publicznego, a zadania operacyjne przeniesiono do urzędów śledczych lub tam, gdzie takowe nie istniały, do komend powiatowych⁴⁶.

Urzędy Śledcze

Zgodnie z postanowieniami ustawy z 24 lipca 1919 roku przy komendach okręgowych powstać miały Urzędy Policyjno-Śledcze, wyspecjalizowane komórki do zwalczania przestępczości kryminalnej (często zwane też policją kryminalną). Naczelnik okręgowego Urzędu Policyjno-Śledczego pełnił jednocześnie funkcję referenta w komendzie okręgowej⁴⁷. W powiatach, w zależności od potrzeb powstać miały ekspozytury I, II, III lub IV rzędu. Numer ekspozytury uzależniony był od liczby pracujących w niej policjantów (ekspozytura I rzędu zatrudniała co najmniej 50 funkcjonariuszy, II – od 50 do 25, III – od 25 do 10, a IV – od 10 do 3)⁴⁸. Do końca nie ustalona pozostała kwestia podległości służbowej kierowników ekspozytur, co w przyszłości stanowiło punkt zapalny, pomiędzy Komendantami Powiatowymi a działającymi na ich terenie ekspozyturami. W dwóch pierwszych latach funkcjonowania organów Policji Państwowej na Polesiu, powołane zostały tylko dwie ekspozytury III rzędu w Brześciu nad Bugiem i Pińsku. Ze względu na brak odpowiedniego wyposażenia prowadzone przez nich działania nie mogły wykazywać się dużą skutecznością. Rozbieżność pomiędzy realnymi możliwościami (m.in. olbrzymie odległości, złe drogi, brak odpowiednich środków komunikacji) a potrzebami była olbrzymia⁴⁹.

Zmiany w funkcjonowaniu służby śledczej nastąpiły w 1922 roku, na mocy rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych z 4 stycznia. Przy komendach okręgowych powołane zostały Urzędy Śledcze, natomiast w większych ośrodkach miejskich, siedzibach sądów okręgowych pozostać miały ekspozytury. Na obszarze całego kraju po wydaniu przepisów z 4 stycznia 1922 roku widoczna była tendencja do zmniejszania liczby ekspozytur i tworzenia placówek o większym zasięgu terytorialnym⁵⁰. Jednym z nielicznych

⁴⁶ *Ibidem*, sygn. f. 1, o. 8, d. 83, k. 15–18.

⁴⁷ AAN, KG PP, sygn. 1, k. 29.

⁴⁸ „Monitor Polski” 1919 r., nr 235.

⁴⁹ PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 3, k. 60.

⁵⁰ R. Litwiński, *op. cit.*, s. 231.

wyjątków było województwo poleskie, gdzie zwiększono liczbę ekspozytur, powołując do życia Ekspozyturę Śledczą w Łunińcu⁵¹.

W grudniu 1922 roku na obszarze trzech województw północno-wschodnich funkcjonowały 3 okręgowe Urzędy Śledcze i 7 ekspozytur terenowych.

W Okręgu XIV (Poleskim) Policji Państwowej istniał: okręgowy Urząd Śledczy przy Komendzie Okręgowej Policji Państwowej w Brześciu nad Bugiem, ekspozytura przy Komendzie Powiatowej Policji Państwowej w Brześciu, obejmująca swoim zasięgiem działania powiaty: brzeski, kobryński, prużański, kamień-koszyrski, ekspozytura przy Komendzie Powiatowej Policji Państwowej w Pińsku, obejmująca powiaty: piński, drohiczyński, kossowski, ekspozytura przy Komendzie Powiatowej Policji Państwowej w Łunińcu, obejmująca powiaty: łuniniecki i sarneński.

W Okręgu XV (Nowogródzkim) Policji Państwowej funkcjonował: okręgowy Urząd Śledczy przy Komendzie Okręgowej Policji Państwowej w Nowogródku, ekspozytura przy Komendzie Powiatowej Policji Państwowej w Baranowiczach, obejmująca powiaty: baranowicki, słonimski, nieświeski, stołpecki, ekspozytura przy Komendzie Powiatowej Policji Państwowej w Nowogródku, obejmująca powiaty: nowogródzki, lidzki, wołóżyński.

W Okręgu XVI (Wileńskim) Policji Państwowej działał: okręgowy Urząd Śledczy przy Komendzie Okręgowej Policji Państwowej w Wilnie, ekspozytura przy Komendzie Powiatowej Policji Państwowej w Wilnie, obejmująca powiaty: wileński, trocki, święciański, oszmiański, wilejski, duniłowicki, ekspozytura przy Komendzie Powiatowej Policji Państwowej w Głębokiem, obejmująca powiaty: dzieńskieński i brasławski⁵².

Zgodnie z instrukcją wydaną 20 maja 1922 roku przez komendanta głównego Policji Państwowej okręgowe Urzędy Śledcze miały przede wszystkim dwa główne zadania do wypełnienia: prowadziły dochodzenia w trudnych i skomplikowanych sprawach oraz gromadziły i sporządzały miesięczne i kwartalne sprawozdania ilustrujące stan przestępczości kryminalnej. Natomiast praca ekspozytur śledczych polegała na prowadzeniu bezpośrednich działań operacyjnych: służbie patrolowej, obserwacji i inwigilacji, zapobieganiu, wykrywaniu i ściganiu przestępstw⁵³.

W 1924 roku nastąpiła kolejna zmiana organizacyjna w funkcjonowaniu służby śledczej. W miejsce okręgowych Urzędów Śledczych powołano przy

⁵¹ PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 3, k. 60.

⁵² AAN, KG PP, sygn. 4, k. 166.

⁵³ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 297.

wszystkich komendach okręgowych Referaty Kryminalne. Na obszarze województw północno-wschodnich powołano dodatkowo dwie nowe ekspozytury w Wilejce i Święcianach⁵⁴.

Zasadnicza zmiana w funkcjonowaniu organów śledczych nastąpiła w 1926 roku wraz z likwidacją Policji Politycznej i przejęciem przez Urzędy Śledcze znaczącej części ich kompetencji, związanych ze zwalczaniem antypaństwowych ruchów politycznych i społecznych, co na kresach północno-wschodnich oznaczało zarówno walkę z ruchem komunistycznym, jak i stałą inwigilację organizacji mniejszości narodowościowych.

21 lipca 1926 roku wydane zostało rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych dotyczące reorganizacji służby śledczej⁵⁵. Komendant główny Policji Państwowej bazując na tych przepisach wydał zasady funkcjonowania służby śledczej. Już na wstępie stwierdzono, iż zadania policyjno-śledcze zasadniczo pełnią wszystkie jednostki policyjne, a urzędy śledcze są jedynie wyspecjalizowanymi w tej dziedzinie organami. Instytucją odpowiedzialną za działalność operacyjną na terenie powiatu była komenda powiatowa Policji Państwowej, która za pośrednictwem podległych sobie komisariatów i posterunków wykonywała czynności policyjno-śledcze. W sprawach trudnych i wymagających specjalistycznej wiedzy na stałe lub jedynie na okres czasowy delegowany mógł być do komend powiatowych specjalnie wyszkolony funkcjonariusz służby śledczej. W przypadku prowadzenia dochodzenia obejmował on kierownictwo, chyba, że komendant powiatowy specjalnym rozkazem podporządkował go komendantowi posterunku. W sprawach szczególnie skomplikowanych, wyraźnie przekraczających kompetencje policji mundurowej, komenda powiatowa winna była zwrócić się do Urzędu Śledczego o przejęcie sprawy. Zarówno niepowiadomienie Urzędu Śledczego w przypadku spraw ważnych jak i obarczanie go przestępstwami nieskomplikowanymi uważał komendant główny Policji Państwowej za niedopuszczalne.

Wojewódzkie Urzędy Śledcze pełniły nadzór nad całością służby śledczej na terenie województwa. Naczelnik urzędu dysponował też funduszem śledczym, który rozdzielał na potrzeby własnego urzędu, wydziałów śledczych i komend powiatowych. Pozostawał on też w stałym kontakcie z wojewodą lub naczelnikiem Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego, którym w formie pisemnej lub ustnej referował aktualny stan bezpieczeństwa.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 299–300.

⁵⁵ Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej 1926, nr 82, poz. 455.

Na mocy decyzji ministra spraw wewnętrznych z 6 maja 1927 roku Urzędy Śledcze powstały przy wszystkich komendach wojewódzkich, natomiast Wydziały Śledcze powołano w 9 miastach w Polsce (w tym w Wilnie) oraz przy 32 komendach powiatowych (na ziemiach północno-wschodnich były to Brześć nad Bugiem, Pińsk, Nowogródek, Baranowicze, Święciany i Wilejka)⁵⁶. W tym samym roku utworzono dodatkowo wydział w Słonimiu. Natomiast w 1928 roku likwidacji uległy placówki w Święcianach (Wydział Śledczy w Święcianach ustanowiono ponownie w 1931 r.) i Wilejce, a ustanowione zostały w Mołodecznie i Głębokim. Jako ostatni na ziemiach północno-wschodnich zorganizowano w 1935 roku Wydział Śledczy w Lidzie⁵⁷. Liczba Wydziałów Śledczych na obszarach północno-wschodnich przypadająca na jedno województwo zasadniczo nie odbiegała od norm przyjętych na innych terenach Rzeczypospolitej. Cztery wydziały były w województwie wileńskim, trzy w nowogródzkim i dwa w poleskim, dla porównania w lubelskim były cztery⁵⁸.

W latach 1927–1939 stanowiska naczelników Urzędów Śledczych funkcjonujących przy komendach wojewódzkich Policji Państwowej pełnili;

w Brześciu nad Bugiem: Stanisław Ruciński (1927–1929), Bronisław Szuna (1929–1932), Jerzy Budziński (1932–1937), Jan Bober (1937–1939), Witold Makowski (1939),

w Nowogródku: Józef Radziejowski (1927–1931), Antoni Łabiak (1931–1934), Jan Bober (1934–1937), Roman Makowski (1937–1939),

w Wilnie: Korneliusz Disterhoff (1927–1931), Jan Szafranski (1931–1932), Hugon Zemler (1934–1936), Kazimierz Billewicz (1936), Konstanty Worono (1936–1939)⁵⁹.

Funkcjonujące na danym obszarze Urzędy Śledcze były częścią składową miejscowej wojewódzkiej komendy policji. W zależności od potrzeb dzielone one mogły być na brygady wyspecjalizowane w danej działalności przestępczej (fałszerstwa, kradzieże, przestępstwa polityczne)⁶⁰. W 1933 roku w ramach Wydziału Śledczego w Brześciu nad Bugiem funkcjonowa-

⁵⁶ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 304, 306.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 306, 317. AAN, MSW, sygn. 154, k. 4. Do placówek zajmujących się podobnymi problemami co wydziały kresowe, zaliczyć można wchodzące w skład Komendy Wojewódzkiej PP w Białymstoku, Wydziały Śledcze w Grodnie i Bielsku Podlaskim (ten ostatni ustanowiony w 1935 r.).

⁵⁸ R. Litwiński, *op. cit.*, s. 233–234.

⁵⁹ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 316. PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 23a, k. 12, PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 205, k. 203.

⁶⁰ AAN, KG PP, sygn. 157, k. 126–127.

ły trzy wyspecjalizowane brygady: I – tzw. fałszersko-bandycka (kierownik – st. przod. Franciszek Możdzeń był jednocześnie kierownikiem Wydziału Śledczego), II – kradzieży (st. przod. Józef Trzopek), III – przestępstw antypaństwowych (st. przod. Stanisław Kazimierski). Zasadniczo w mniejszych jednostkach, np. w Wydziale Śledczym w Pińsku, funkcjonowały dwie wyspecjalizowane grupy – kryminalna i polityczna⁶¹.

Policjanci służby śledczej, za wyjątkiem spraw bieżących, pracowali według ustalonych wcześniej miesięcznych planów pracy. Była to kontynuacja wcześniejszych dochodzeń lub początek rozpracowywania nowych problemów. Z założenia plany te miały charakter ogólny i były wytycznymi nakreślającymi aktualne zagadnienia interesujące służbę śledczą. W przytłaczającej części dotyczyły rozpracowywania ruchów antypaństwowych (głównie komunistycznego) i budowania siatki konfidencjonalnej⁶².

Do głównych zdań policjantów służby śledczej należało prowadzenie szeroko zakrojonej inwigilacji. Zgodnie z wskazówkami zawartymi w instrukcji, w działaniach policyjnych rozróżniano trzy rodzaje inwigilacji: 1) obserwację (ogólną i indywidualną bezpośrednią), 2) pościg (bezpośredni i pośredni), 3) poszukiwania indywidualne (lokalne, okręgowe, państwowe). Poprzez obserwację ogólną rozumiano podstawowe i najpowszechniejsze zadanie funkcjonariusza zarówno służby śledczej, jak i mundurowej, czyli patrolowanie wyznaczonego terenu. Obserwacja indywidualna dotyczyła natomiast konkretnej osoby lub organizacji. Z tym rodzajem obserwacji związane było też gromadzenie wszelkich wiadomości dotyczących inwigilowanej osoby bądź grupy. Pościg bezpośredni odbywał się z wykorzystaniem lokalnych sił policyjnych, natomiast pośredni z poinformowaniem innych jednostek policji, bez udziału własnych sił⁶³.

Ustalone w pierwszych latach po przewrocie majowym (1926 i 1927 r.) zasady funkcjonowania służby bezpieczeństwa do końca istnienia II Rzeczypospolitej nie uległy zasadniczym zmianom. Władze sanacyjne uważały, iż podniesieniu efektywności działania organów policyjnych, nie tyle służą częste przebudowy strukturalne, co udoskonalanie funkcjonującego już modelu. Zasadnicze zmiany podważałyby sensowność dotychczasowych rozwiązań i pośrednio godziłyby w autorytet władzy, a na to sanacja nie mogła i nie

⁶¹ PAOB, sygn. f. 93, o. 1, d. 277, k. 2.

⁶² *Ibidem*, sygn. f. 93, o. 1, d. 2695, k. 13-13v.

⁶³ Rozkaz nr 18 Komendanta Policji Państwowej Okręgu XIV Poleskiego z dnia 19 III 1925 (przechowywany w zbiorach Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (dalej: AMSWiA)).

chciała się zgodzić. Realizując przyjęte zasady uzdrawiania sytuacji dążono do większej konsolidacji organów policyjnych jako jednej całości. Od 1928 roku aktywniej zaczęto włączać policjantów mundurowych do zadań z zakresu działalności służby śledczej. Chciano w ten sposób niwelować ewentualne konflikty narastające na linii funkcjonariusze śledczy a policja mundurowa, a z drugiej usprawnić działalność organów bezpieczeństwa jako całości sił zaangażowanych zarówno w zwalczanie przestępczości kryminalnej jak i politycznej. Przestępstwa natury politycznej były szczególnym zagrożeniem na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, od aktywnej i sprawnej postawy policji w olbrzymiej mierze zależało bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. W celu usprawnienia działania, także funkcjonariusze mundurowi kierowani byli na szkolenia z zakresu wiedzy służby śledczej.

Przy zbieraniu informacji, obok własnego wywiadu tzw. zewnętrznego prowadzonego przez samych funkcjonariuszy służby śledczej, podstawowym źródłem gromadzenia danych była rozbudowana sieć informatorów i konfidentów. Informatorem mogła być osoba niezaangażowana bezpośrednio w prace danej organizacji a tylko obserwująca jej działania. Informatorami policji byli sołtysi, gajowi, nauczyciele, duchowni czy urzędnicy administracji rządowej lub samorządowej. Zaletą tych grup zawodowych, niedostatecznie wykorzystywanych – zdaniem naczelnika Urzędu Śledczego w Brześciu – komisarza Jerzego Budzińskiego (luty 1932 r.) – było to, iż nie byli oni przez współobywateli traktowani odmiennie, przez co mogli o wiele łatwiej niż wywiadowcy policyjni wzbudzić ich zaufanie⁶⁴. Komendanci posterunków sporządzając listy odpowiednich grup zawodowych, przy poszczególnych osobach umieszczali adnotację o ewentualnej ich przydatności wywiadowczej, np. wśród gajowych powiatu prużańskiego około 20% współpracowało z policją⁶⁵. W celu nakłonienia potencjalnych informatorów do współpracy nierzadko odwoływano się do ich poczucia obywatelskiego obowiązku. Policja zazwyczaj nie zakładała specjalnych kartotek informatorom, ograniczając się do sporządzania ogólnych spisów. Informatorzy też najczęściej nie pobierali wynagrodzenia za przekazywane wiadomości, które z zależności od zaangażowania się i motywów przyświecających współpracującym osobom (poczucie obowiązku czy szantaż policyjny), miały różną wartość operacyjną. Ten typ gromadzenia informacji szczególnie zalecany był przez władze administracyjne, gdyż nie pociągał za sobą asygnowania środków finansowych.

⁶⁴ PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 23a, k. 12.

⁶⁵ *Ibidem*, sygn. f. 94, o. 3, d. 33, k. 17. *Ibidem*, sygn. f. 702, o. 1, d. 18, k. 1-3.

Bardziej sformalizowaną formę współpracy miało udzielanie informacji przez konfidentów. Policja starała się wyszukiwać osoby blisko związane lub wręcz zaangażowane w pracę organizacji antypaństwowych lub grup kryminalnych. W momencie zaangażowania konfidenta przez Wydział Śledczy lub posterunek policji, otrzymywał on pseudonim oraz zakładano mu specjalną teczkę, w której obok *dossier* gromadzono meldunki przez niego przekazywane⁶⁶. Już w momencie zaangażowania konfidenta było precyzowane z jakiej dziedziny i konkretnie z jakiego środowiska będzie on udzielał informacji⁶⁷.

Decydując się na współpracę z policją trzeba było liczyć się z szykanami ze strony innych współobywateli. Często oznaczało to bojkot towarzyski, a w drastycznych wypadkach można było za donoszenie organom bezpieczeństwa zapłacić życiem⁶⁸. Dekonspiracja i zabójstwo jednego konfidenta, skutecznie wpływało na postawę innych bojących się dalej udzielać informacji policji. Sami komendanci policji znający wartość wiadomości dostarczanych przez dobrych konfidentów, uczulali funkcjonariuszy, aby ci nierozważnym zachowaniem nie doprowadzili do ich dekonspiracji⁶⁹.

Najskuteczniejszym sposobem zachęcającym do podjęcia współpracy była gratyfikacja pieniężna ofiarowana za przekazanie wartościowych informacji. W przypadku zdecydowanej większości konfidentów to właśnie możliwość otrzymania wynagrodzenia była podstawowym motywem świadczenia usług na rzecz policji. Pieniądze w zależności od wartości przekazywa-

⁶⁶ *Ibidem*, sygn. f. 92, o. 1, d. 23a, k. 12. *Ibidem*, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 79. AAN, MSW, sygn. (mikrofilm) 20174, k. 468–475. Po przewrocie majowym władze administracyjne chcąc usprawnić działalności sieci konfidentów i jednocześnie nie dopuścić do nadmiernych wydatków, zalecały scentralizowanie wywiadu konfidencyjnego przy urzędach śledczych i komendach powiatowych.

⁶⁷ PAOB, sygn. f. 93, o. 1, d. 182, k. 1.

⁶⁸ H. Kopczyk, A. Peptoński, *Zwalczanie ruchu komunistycznego przez policję polityczną II Rzeczypospolitej (1918–1926)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych” 1982, nr 31, s. 56. PAOB, sygn. f. 93, o. 1, d. 897, k. 2. PAOB, sygn. f. 95, o. 1, d. 182, k. 4. AAN, Urząd Wojewódzki w Brześciu, sygn. 29, k. 69. Instytut i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IMS), sygn. f. A.43/3. Zabójstwa osób podejrzanych o współpracę ze służbami bezpieczeństwa były często stosowaną metodą przez członków lub sympatyków partii komunistycznej. W ten sposób skutecznie zastraszano innych potencjalnych konfidentów. W 1935 roku w Nowogrodzku zginął współpracujący z policją śledczą konfident Leon Żery.

⁶⁹ Archiwum Państwowe w Suwałkach (dalej: APS), Akta Policji Państwowej pow. suwalskiego, sygn. 167, k. 1. Z działalnością konfidencyjną związane było przeprowadzanie akcji prowokacyjnych. Dzięki orzecznictwu Sądu Najwyższego i interpretacji tych postanowień przez sędziów i prokuratorów, uczestniczący w prowokacji konfident mógł liczyć na uniknięcie kary. (Więcej zob. A. Peptoński, *Policja Państwowa...*, s. 118–119).

nych informacji mogły być wypłacane zarówno w formie stałej pensji jak i okazjonalnych wypłat. Zazwyczaj były to sumy od kilkudziesięciu do kilkuset złotych, wpłacane z tzw. funduszu dyspozycyjnego, przyznawanego poszczególnym Wydziałom Śledczym lub komendom powiatowym każdego miesiąca. Środkami tymi dysponował wojewoda lub starosta i w zależności od potrzeb przydzielał je jednostkom policji⁷⁰. Przekazywane środki finansowe konfidentów nie zawsze musiały przekładać się na sukces operacyjny. Często były one, z punktu widzenia interesów państwa, mało wartościowe lub wręcz fałszywe. Nierzadko same inwigilowane organizacje „delegowały” swoich członków na konfidentów policji, aby w ten sposób mieć wpływ na przekazywane jej informacje, a z drugiej strony w miarę wcześniej uzyskiwać wiadomości o planowanych przeciwko nim akcjach⁷¹. Do popełnionych w czasie gromadzenia informacji błędów nie zawsze chcieli się też przyznawać sami funkcjonariusze policji, próbujący w ten sposób dobrze wypaść w oczach przełożonych. Przy tak funkcjonującym systemie dochodziło do sytuacji, że wydarzenia o nikłym znaczeniu z punktu interesów państwa, w sprawozdaniach przybierały formy rozbudowanych i skomplikowanych akcji. Podobną fikcję uskuteczniano też w przypadku przedkładanych przez posterunki i komendy powiatowe list konfidentów. Niewiele pomagały przypomnienia przełożonych o potrzebie ciągłego uaktualniania spisów. Przykładowo w powiecie prużańskim w 1935 roku na usługach policji miało pozostawać łącznie 118 konfidentów, z tego prawosławnych 70, katolików 45 i wyznawców judaizmu 3⁷². W rzeczywistości, jak pokazała przeprowadzona trzy lata później kontrola posterunków w powiecie prużańskim, przechowywane tam spisy – czytany w sporządzonym raporcie – „(...) to fikcja, bo nikt tych ludzi nie wykorzystuje do wywiadu, niczego od nich nie żąda (...)”⁷³.

Oprócz posiadania i zdobywania informatorów i konfidentów do własnych celów, policja zobowiązana była również do wyszukiwania na swoim terenie osób mogących pełnić na potrzeby wywiadu wojskowego (Oddziału II Sztabu Generalnego) rolę agentów w krajach sąsiednich⁷⁴.

Zajmowanie się przez policjantów służby śledczej sprawami z natury wymagającymi odpowiedniego specjalistycznego przygotowania merytoryczne-

⁷⁰ AAN, MSW, sygn. (mikrofilm) 20182, k. 139. PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 70, k. 106–107. PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 83, k. 10.

⁷¹ PAOB, sygn. f. 1, o. 8, d. 23, k. 57. PAOB, sygn. f. 1, o. 10, d. 2900, k. 5.

⁷² *Ibidem*, sygn. f. 94, o. 1, d. 515, k. 20–24.

⁷³ *Ibidem*, sygn. f. 94, o. 1, d. 67, k. 7–8.

⁷⁴ PAOG, sygn. f. 209, o. 1, d. 13, k. 7, 14–15.

go, czyniło z nich grupę uprzywilejowaną w stosunku do reszty funkcjonariuszy policji⁷⁵. Zewnętrzną oznaką odróżniającą wywiadowców służby śledczej od funkcjonariuszy policji mundurowej (ogólnej) było nienoszenie w czasie służby uniformów policyjnych.

Policja mundurowa (ogólna)

Podstawową jednostką organizacyjną policji był posterunek (w miastach komisariat)⁷⁶. Posterunek składał się z oddziału policji, mającego za zadanie wykonywanie czynności związanych z utrzymaniem porządku i bezpieczeństwa publicznego. Funkcjonariusze prowadzili samodzielnie nieskomplikowane dochodzenia i byli organem wykonawczym władz administracji państwowej, samorządowej i sądowniczej. Przykładowy podział kompetencji pomiędzy Urzędy Śledcze a policję ogólną przygotowany w 1929 roku przez komisarza A. Łowczyńskiego, p.o. komendanta powiatowego Policji Państwowej w Brześciu nad Bugiem wyglądał następująco:

Urzędy Śledcze: „(...) kradzieże z włamaniem, kradzieże kasowe, koniokradztwo, bydło, kradzieże zwykle przekraczające wartość naruszonego dobra na sumę 500 zł, napady rabunkowe, morderstwa, zabójstwa, dzieciobójstwa, podpalenia, wszelkie przestępstwa działalności antypaństwowej, oszustwa i przywłaszczenia na ponad 500 zł a dokonane przez przestępców zawodowych, szpiegostwo, nadużycia na służbie państwowej, fałszerstwa pieniędzy, papierów i znaków wartościowych (...)”,

posterunki i komisariaty: „(...) wszelkie kradzieże bez włamania, w których wartość naruszonego dobra nie przekracza sumy 500 zł, kradzieże przypadkowe, kieszonkowe, kradzieże ze sklepów, wszelkie samobójstwa, ciężkie i lekkie uszkodzenia ciała, podrzucenie dzieci, spędzenie płodu, oszustwa i przywłaszczenia nieprzekraczające sumy 500 zł, a przy tym dokonane przez niezawodowych przestępców”⁷⁷.

⁷⁵ PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 3, k. 68. Starsi stażem funkcjonariusze policji śledczej pozwalali nawet na nieprzepisowe oddawanie honorów swoim przełożonym.

⁷⁶ Litewskie Centralne Archiwum Państwa w Wilnie (dalej: LCAP), sygn. f. 53, o. 23, d. 1149, k. 22–26. „Słowo” nr 239, 2 IX 1934 r. Wilno jako największe miasto rejonu północno-wschodniego II Rzeczypospolitej miało swoją własną rozbudowaną strukturę komisariatów. W skład jednostek Wilna wchodziło (1932 r.) sześć komisariatów miejskich i oddział rezerwy policji.

⁷⁷ PAOB, sygn. f. 93, o. 4, d. 662, k. 17.

Zasadniczo kompetencje posterunku obejmowały obszar gminy wiejskiej lub miejskiej. Na czele jednostki policyjnej stał komendant, który kierując posterunkiem wykonywał nadzór służbowy nad podległymi mu funkcjonariuszami, odpowiadał za stan wyszkolenia i uzbrojenia oraz prowadził kancelarię i zarządzał sprawami gospodarczymi. W razie zaistnienia potrzeby na terenie gminy powoływane mogły być posterunki specjalne (kolejowe, rzeczne, graniczne)⁷⁸. Mogły one być podporządkowane lokalnemu posterunkowi lub działać na zasadach równorzędnych, np. samodzielnym posterunkiem podległym bezpośrednio komendzie powiatowej, była jednostka kolejowa w Kobryniu czy Brześciu nad Bugiem⁷⁹. W Wilnie w 1926 roku powołano został komisariat rzeczny, mieszczący się w byłych budynkach rosyjskiego Towarzystwa Ratowania Tonących. Budynek komisariatu funkcjonował jedynie w okresie letnim, a na czas zimy pracujący tam policjanci przydzielani byli do III komisariatu miejskiego Policji Państwowej, gdzie nadal pełnili służbę patrolową nad brzegami Wilii⁸⁰. Szczególnie ważną rolę zatrudnieni na posterunku rzeczny policjanci odegrali w czasie trwania wielkiej powodzi 1931 roku⁸¹. Przy posterunkach lub komisariatach dozwolone było w określonych sytuacjach powoływać wartownie, które wypełniały dyrektywy komendanta posterunku, nie prowadząc jednak żadnej samodzielnej biurowości⁸².

W 1923 roku decyzją ministra spraw wewnętrznych powołano do życia szkolne oddziały rezerwy. Z pięciu jednostek funkcjonujących na terenie kraju aż dwie ulokowane zostały na ziemiach północno-wschodnich w okręgach wileńskim i poleskim⁸³. Związane to było z napiętą sytuacją na tych ziemiach, gdzie dodatkowe oddziały policji mogły być przerzucane i wykorzystywane w rejonach szczególnie narażanych na ataki oddziałów dywersyjnych. Rozwiązaniu uległy one na początku lat trzydziestych, co związane było z redukcjami kadrowymi w policji. Powołane ponownie rezerwy policji dekretem prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 kwietnia 1936 roku zlokalizowane zostały w Gołędzinowie (3 kompanie), Łodzi i Częstochowie,

⁷⁸ *Dziesięciolecie służby...*, s. VIII.

⁷⁹ PAOB, sygn. f. 93, o. 4, d. 662, k. 15v.-16.

⁸⁰ LCAP, sygn. f. 51, o. 7, d. 319, k. 2.

⁸¹ *Ibidem*, sygn. f. 51, o. 17, d. 221, k. 46-46v.

⁸² W. Śleszyński, *Zajścia antyżydowskie w Brześciu nad Bugiem 13 V 1937 r. Dokumenty do dziejów kresów północno-wschodnich Rzeczypospolitej*, Białystok 2004, s. 110-112. W Brześciu nad Bugiem wartownie istniały na przedmieściach Kijowskim i Wołyńce.

⁸³ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 205. LCAP, sygn. f. 53, o. 23, d. 273, k. 9.

a w kolejnych latach i w innych miastach (najbliżej ziem północno-wschodnich oddział rezerwy policji stacjonował w Białymstoku)⁸⁴. Brak stałych oddziałów rezerwy w latach trzydziestych na obszarze województw północno-wschodnich nie wykluczał ich tam przerzucenia, np. jednostki z Goleźcinowa w maju 1937 roku użyte zostały do zapewnienia bezpieczeństwa w Brześciu nad Bugiem po mających tam miejsce 13 maja zamieszkach antyżydowskich⁸⁵.

W pierwszej połowie lat dwudziestych, na fali licznie przeprowadzanych akcji dywersyjnych, w celu lepszej koordynacji działań poszczególnych posterunków powołane zostały rejony policyjne. Do codziennych zadań oficera rejonowego należało dbanie o wyszkolenie podległych mu funkcjonariuszy. Jak czytamy w instrukcji przygotowanej w sierpniu 1925 roku przez komendanta powiatowego Policji Państwowej w Świącianach: „Oficer rejonowy nie wykonuje właściwej służby bezpieczeństwa w sprawach codziennych, natomiast występuje w wypadkach większej wagi, w szczególności w wypadkach napadów bandyckich i dywersyjnych”⁸⁶. Oficer rejonowy urzędował w jednym z posterunków wchodzących w skład rejonu, np. w marcu 1926 roku w ramach Komendy Powiatowej Policji Państwowej w Lidzie istniały cztery rejony, w skład których wchodziło od 6 do 9 posterunków⁸⁷.

Do podstawowych zadań policji mundurowej należała służba prewencyjna wykonywana przez obchody i bezpośrednio w czasie służby na posterunku. Obszar podległy posterunkowi podzielony był na obchody (rejony), które patrolowane były przez funkcjonariuszy⁸⁸. Ich przebieg, o ile zachodziła taka konieczność, był konsultowany ze starostą⁸⁹. W przypadku, gdy w skład wyznaczonego obchodu wchodziło kilka miejscowości, położonych od siebie z znacznych odległościach policjant mógł je odwiedzać co kilka dni⁹⁰. Marszruta zmieniana była cyklicznie, aby w ten sposób zmylić potencjalnych przestępców⁹¹. Policjant udający się na obchód winien był mieć z sobą: książkę osobistą, notatnik służbowy, mały skorowidz poszukiwanych, mapkę rejonu posterunku, ołówek, obsadkę, atrament, kajdanki,

⁸⁴ A. Misiuk, *Policja Państwowa...*, s. 207.

⁸⁵ W. Śleszyński, *op. cit.*, s. 37, 111.

⁸⁶ LCAP, sygn. f. 51, o. 7, d. 26, k. 15.

⁸⁷ PAOG, sygn. f. 200, o. 1, d. 9, k. 163.

⁸⁸ PAOB, sygn. f. 2026, o. 1, d. 9, k. 102–102v. J. Żółtaszek, *U podstaw organizacji służby bezpieczeństwa*, Warszawa 1930, k. 15.

⁸⁹ AMSWiA, sygn. B IV/535, k. 128. LCAP, sygn. f. 53, o. 23, k. 1149, k. 22.

⁹⁰ PAOB, sygn. f. 93, o. 4, d. 52, k. 1.

⁹¹ *Ibidem*, sygn. f. 92, o. 1, d. 13, k. 22.

lak, pieczętkę do laku, metr, świecę i papier⁹². Patrol składał się z minimum dwóch funkcjonariuszy⁹³, którzy w wykonywanych obowiązkach winni byli się uzupełniać, „(...) gdy na przykład jeden z policjantów przesłuchuje kogoś względnie prowadzi wywiad, drugi w tym czasie może z powodzeniem sprawdzić przepisy porządkowe lub też przesłuchać inną osobę”⁹⁴. W celu uzyskania lepszej efektywności patroli odbywały się one nie tylko w dzień, ale też i w nocy, a marszruta i wszelkie uwagi odnotowywane były w karcie służbowej⁹⁵.

Na obszarze województw północno-wschodnich II Rzeczypospolitej służbę patrolową utrudniały warunki terenowe. Rozległe rejony obchodu obfitujące w duże połacie lasów i zarośli, uniemożliwiały skuteczną kontrolę wszystkich potencjalnie niebezpiecznych rejonów. Również mała liczba policjantów uniemożliwiała prowadzenie służby prewencyjnej w szerokim zakresie⁹⁶. Na te wszystkie obiektywne trudności nakładała się dodatkowo zła organizacja pracy na posterunkach policji. Wysyłanie w jeden rejon kilku patroli jednocześnie, podczas gdy inne nie były kontrolowane przez kilka dni, było powszechnym mankamentem służby⁹⁷.

Jednym z widocznych elementów pracy policjantów było pilnowanie przestrzegania godzin otwarcia sklepów i przeciwdziałanie, szczególnie na początku lat dwudziestych, procederowi zawyżania cen produktów powszechnego użytku⁹⁸. Prowadzona kontrola uderzała zwłaszcza w ludność żydowską, w naturalny sposób związaną z handlem i ze względów religijnych nie zawsze przestrzegającej zakazu handlu w niedzielę (w judaizmie dniem wolnym od pracy była sobota)⁹⁹. W dużych ośrodkach miejskich policjant

⁹² *Ibidem*, sygn. f. 95, o. 1, d. 9, k. 3.

⁹³ PAOG, sygn. f. 663, o. 2, d. 6, k. 4. W piśmie wydanym 22 sierpnia 1936 r., komendant wojewódzki PP w Nowogrodzku informował komendantów powiatowych, iż wolno było wysłać patrole jednoosobowe tylko w spokojne rejony wiejskie lub na terenie większych miastach, gdzie rozstawione były stałe posterunki policyjne.

⁹⁴ APS, Akta Policji Państwowej pow. suwalskiego, sygn. 177, k. 5.

⁹⁵ AMSWiA, sygn. B IV/535, k. 129. PAOB, sygn. f. 95, o. 1, d. 9, k. 16. LCAP, sygn. f. 51, o. 17, d. 68, k. 68-72.

⁹⁶ IMS, sygn. A.43/3, k. 7. Sprawozdanie Komendanta Wojewódzkiego PP w Nowogrodzku z 15 II 1935 r.

⁹⁷ PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 24, k. 10. PAOB, sygn. f. 94, o. 1, d. 66, k. 37.

⁹⁸ PAOG, sygn. f. 24, o. 1, d. 32, k. 137. PAOB, sygn. f. 2026, o. 1, d. 29, k. 29. PAOB, sygn. f. 92, o. 1, d. 3, k. 115.

⁹⁹ B. W. Król, *Szkola jako instytucja wychowawcza w środowisku malomiasteczkowym (na tle konkretnego środowiska malomiasteczkowego - Iurientec)*, Warszawa 1938 (reprint Białystok), s. 40.

decydował, w którym miejscu przy ulicy sprzedawca może rozłożyć swój towar, aby nie blokować ruchu innym obywatelom¹⁰⁰. Funkcjonariusze kontrolowali przestrzeganie przepisów sanitarnych, a w dni świąt państwowych sprawdzali czy obywatele wywieszają flagi¹⁰¹.

W punktach newralgicznych, ze względu na bezpieczeństwo państwa (budynki sądowe, urzędy wojewódzkie, starostwa, dworce kolejowe), wystawiane były stałe warty. Przynajmniej jeden policjant zawsze dyżurował też na posterunku lub komisariacie i przyjmował zgłoszenia¹⁰². W celu lepszej koordynacji pracy pomiędzy lokalnymi posterunkami, komendanci zobowiązani byli do wysyłania przynajmniej raz w miesiącu patroli łącznikowych. W trakcie spotkań omawiane były okoliczności przestępstw dokonywanych przez osoby z sąsiednich terenów (kryminalne i polityczne), wymieniano informacje o osobach prowadzących działalność antypaństwową, dyskutowano o sprawach bezpieczeństwa na drogach publicznych, szczegółach kursowania autobusów, przekazywano informacje o prowadzonych wywiadach, wysyłaniu patroli i wystawianiu czatów¹⁰³.

Powstała po 1920 roku na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej struktura organizacyjna Policji Państwowej była identyczna jak na pozostałych obszarach państwa. Uwzględniała jedynie lokalne warunki i potrzeby wynikające z wielonarodowego charakteru tych ziem. Po opanowaniu trudnej sytuacji w pierwszej połowie lat dwudziestych, wynikającej z aktywnej działalności oddziałów dywersyjnych, w kolejnych latach problem walki z nielegalną opozycją antypaństwową nie stracił na znaczeniu, zmienił się jedynie jej charakter – więcej uwagi zaczęto zwracać na rozpoznanie i zapobieganie przestępstwom politycznym. Znalazło to swoje odbicie m.in. we wzroście liczby funkcjonariuszy służby śledczej, zajmującej się obok zadań kryminalnych rozpracowywaniem działalności politycznej legalnych i nielegalnych organizacji społeczno-politycznych.

¹⁰⁰ LCAP, sygn. f. 510, o. 7, d. 320, k. 11.

¹⁰¹ B. W. Król, *op. cit.*, s. 53, 73.

¹⁰² Archiwum Państwowe w Białymstoku, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Białymstoku, sygn. 11, k. 3–8.

¹⁰³ PAOB, sygn. f. 93, o. 1, d. 67, k. 32.

The role and responsibilities of police forces in northeastern Poland (1920–1939)

Abstract

After the Soviet army was defeated in the summer of 1920, police forces started to be organized in northeastern Poland. The process was initiated by the order of Commander in Chief of 9 September 1920, which stated that the police unit of frontline territories in Konstancin (“Komenda Policji Terenów Przyfrontowych i Etapowych”) should be formed under the auspices of the central unit of state police (“Komenda Główna Policji Państwowej”). The informal supervision of the central police unit over the police of frontline territories emphasized its temporary status, as well as initiated the process of incorporating the unit into the state police.

The process of unification of police forces began at the turn of 1921. The regulation of 13 December issued by the Minister of Internal Affairs extended the application of the law on the state police of 24 July 1919 to the districts of Nowogród and Polesie. The document stated that two regional police units were to be established: one in Nowogród and one in Polesie. The last police unit to be created in northeastern Poland was the one in Vilnius, which was established on 12 July 1922. The delay resulted from the fact that Central Lithuania ceased to exist as a separate administrative region.

The objective of the state police was to ensure safety, peace and stability in the society. That meant the prevention of both political and criminal offences. In reality, the two were often difficult to distinguish from each other because saboteurs, who wanted to destabilize the political situation, frequently resorted to robbing trains or farms. In the years 1920–1926 there were special police forces that dealt with political crimes: Department IV D (“Wydział IV D”), Information Service (“Służba Informacyjna”), Political Police (“Policja Polityczna”). After the coup d’état in May, the responsibilities regarding the prevention and detection of political and criminal offences were ceded to investigating officers who worked in cooperation with the police.

Роль и задачи органов Государственной полиции на северо-восточных землях II Речипосполитой (1920–1939)

Резюме

По отражении наступления большевистских войск летом 1920 года процессу организации полиции на северо-восточных землях II Речипосполитой дал начало приказ верховного главнокомандующего от 9 сентября 1920 года, устанавливающий шефство Главной комендатуры Государственной полиции над Комендатурой полиции прифронтовых и этапных территорий с местонахождением в Константине. Неформальное начальство Главной комендатуры над Полицией прифронтовых и этапных территорий, с одной стороны,

должно было подчеркивать его временный характер, а с другой, было подготовкой к последующему полному объединению ее структур в составе всеобщей Государственной полиции.

Процесс унификации полицейских формирований начался на переломе 1920 и 1921 годов. Указ Министра внутренних дел от 13 декабря 1920 года подчинял действию Закона о Государственной полиции от 24 июля 1919 года территории новгородской и полесской областей. Решением вышеуказанного документа были образованы областные комендатуры: Новгородская и Полесская. Последней на северо-восточных землях (связано это было с ликвидацией Средней Литвы как отдельной административной структуры) 12 июля 1922 года возникла Областная комендатура Государственной полиции в Вильнюсе.

Целью деятельности Государственной полиции, вытекающей с возложенных на нее задач, было сохранение безопасности, покоя и общественного порядка. В понимании государственных властей гарантия покоя – это противодействие правонарушениям как политического, так и криминального характера. На практике часто оба типа преступлений тяжело было разделить, например, диверсионные группы, хотевшие дестабилизировать политическую ситуацию, прибегали к правонарушениям криминального характера (грабительские налеты на поезда или сельские хозяйства). В 1920–1926 годах делами, составляющими угрозу политической безопасности государства, занимались специализированные ячейки полиции (Отдел IVD, Информационная служба, Политическая полиция). После майского переворота задачи, связанные с предотвращением и преследованием правонарушений политического и криминального характера, взяли на себя следственные управления, с которыми тесно сотрудничали мундирные подразделения (общая полиция).